

В.В. Бондарчук, к.е.н., доц.

А.В. Рабошук, к.е.н., доц.

Житомирський державний технологічний університет

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ В ТЕОРІЇ ФІРМИ ДЖОНА КЕННЕТА ГЕЛБРЕЙТА

Досліджено ідейні витoki транснаціональних корпорацій з позиції теорії фірми Дж.К. Гелбрейта. Встановлено, що теорія фірми вченого-економіста була і залишається сприйнятою в наукових колах переважно як теорія, що описує абстрактну фірму, яка діє на національному ринку, проте не розглядається як теорія, що пояснює мотиви та чинники виходу такої фірми на закордонні ринки. Доведено, що теорія фірми Дж.К. Гелбрейта цілком пояснює феномен існування транснаціональних корпорацій та є придатною для аналізу поведінки транснаціональних корпорацій на ринках країн, що розвиваються. Обґрунтовано авторську позицію щодо внеску зазначеного вченого в розробку теорії транснаціональних корпорацій. Акцентовано увагу на недооціненні науковою спільнотою теоретичного доробку Дж.К. Гелбрейта у розробці теоретичного базису аналізу поведінки транснаціональних корпорацій на міжнародних ринках та з'ясовано значення менеджменту таких корпорацій у реалізації стратегій розвитку, що пов'язано із необхідністю формування сучасної та дієвої техноструктури корпорації.

Ключові слова: транснаціональні корпорації; техноструктура; теорія фірми; транснаціоналізація; Дж.К. Гелбрейт.

Постановка проблеми. Все більше і більше економісти приділяють увагу питанням влади, управління сучасними корпораціями та ефективності їх функціонування. Для пояснення феномена великої корпорації і ролі управління в забезпеченні її функціонування розроблено багато теорій, в основному, неокласичного напрямку, проте теорія фірми Дж.К. Гелбрейта залишилася поза належною увагою в наукових колах.

Коли теоретики фірми розглядають транснаціональну корпорацію, по суті, вони розглядають це питання крізь призму безлічі існуючих теорій, зокрема монополістичну економіку, операційні та трансакційні витрати тощо. Разом з тим, залишається поза увагою той факт, що Дж.К. Гелбрейт у своїх працях, зокрема в роботі «Нове індустріальне суспільство» (1967 р.), здійснив суттєвий та інноваційний внесок у теорію фірми, що передре всім існуючим на сьогодні підходам до пояснення сутності корпорацій. Більше того, підхід науковця згодом був розширений з метою сформуванню моделі поведінки транснаціональних корпорацій, що функціонують у сфері міжнародного виробництва і торгівлі в умовах невизначеності національних ринків. Наше дослідження фокусується на забутому внеску Дж.К. Гелбрейта в теорію транснаціональної корпорації як елемента теорії фірми.

Аналіз досліджень і публікацій. Характеризуючи ступінь наукової розробленості теми необхідно зазначити, що її теоретичні аспекти знайшли відображення в працях зарубіжних дослідників, серед яких: П.Бергер [3], З.Бжезинський [1, 2], Д.Гелд, А.МакГрю [10], Д.Гольдблат, Дж.Йейтс, Р.Кеохейн [14], Т.Левіт [15], Дж.Най, Дж.Пerratон, Дж.Розенау [18], Дж. Стігліц [4] та ін. Проте в науковій літературі з питань функціонування корпорацій серед основних дослідників транснаціональних корпорацій не згадується ім'я Дж.К.Гелбрейта, що, на нашу думку, є свідченням недооціненості його теорії фірми та зумовлює потребу детальнішого дослідження й наукової розробки.

Метою дослідження є розкриття внеску теорії фірми Дж.К. Гелбрейта в розробку теорії транснаціональних корпорацій для систематизації теоретичних засад їх функціонування.

Викладення основного матеріалу. Значна частина професійної кар'єри Дж.К. Гелбрейта присвячена дослідженню сучасного індустріального суспільства і великих фірм, що домінують над ним. Однак, незважаючи на те, що науковий доробок багатьох теоретиків [5, 16, 17, 12] зазнав підвищеного інтересу в контексті відродження інтересу до їх теорій фірм, внесок Дж.К. Гелбрейта був ледь помітним. Така ситуація спричинена тим, що вчений-економіст традиційно розглядається як популістський варіант більш «суворих», усталених управлінських теорій фірми, який в своєму прагненні об'єднати існуючі підходи продемонстрував розгалуження

індустріального суспільства. Кумулятивний вплив таких чинників полягав у тому, що концепція сучасної корпорації Гелбрейта не привернула належної уваги сучасних теоретиків фірми.

Основне твердження вказаного економіста полягає у тому, що імперативи і природа передової технології вимагають організації. Сучасна технологія неминує вимагає, щоб актуальні спеціалізовані знання, ефективне прийняття рішень у групі і великі інвестиційні вкладення проводилися, координувалися з точки зору виражених у грошовій формі договорів протягом тривалого періоду часу. Планування дозволяє пом'якшити вплив непередбачених обставин для успішної організації виробництва. Планування є неминучим наслідком використання передової технології і розширеного, вузькоспеціалізованого поділу праці, що потребує управління. Сучасна технологія вимагає якісного планування, оскільки такі великі інвестиції часу, грошей, спеціалізованих знань і організації не можуть бути залишені без належного контролю.

Відповідно до позиції Гелбрейта, природа сучасної технології вимагає деталізованих технічних знань, талановитих, здатних вирішувати проблеми працівників, якісного і масштабного планування, а в кінцевому результаті і його ефективної координації. Крім того, це стратегічні кадри, які приймають рішення щодо діяльності фірми, яким вчений надає місце в класі бізнес-фахівців, які відповідальні за діяльність. Гелбрейт Дж.К. зараховує юристів, бухгалтерів, технічних фахівців, стратегічних планувальників і працівників з високим рівнем володіння необхідними знаннями виробничого процесу до групи, яку називає «техноструктура». Відповідно, це, передусім, знання, включені в усталені практики планування організації, а не певні приватні особи, які мають владу в корпорації або керівну посаду. Техноструктура втілює технічні знання, досвід та інтуїцію і знаходить своє вираження й взаємозалежному і органічному соціальному процесі. Прийняття рішень у таких умовах – в поєднанні знань фахівців та інформаційних асиметрій ринку – становить адекватну відповідь на складні процеси та невизначеність економічного середовища.

Запропоноване Дж.К. Гелбрейтом розуміння фірми зводиться до того, що фірма є однією з інституцій стратегічного планування, яка координує виробництво і захищає його від вродженої, властивої ринку невизначеності. Планування в системі Гелбрейта (яке являє собою і свідоме рішення, і діяльність людини) розглядається як важливий засіб виділення ресурсів, що замінює ринок. Планування вимагає не тільки наступної координації, а зумовлює також і підготовку до непередбачених подій.

У розумінні вченого фірма з'являється у відповідь на все більш і більш невизначену природу ринків. Замість того, щоб розглядати фірму як явище, що виникає з суто інструментального вибору економії на операційних витратах між альтернативними способами укладення договору, корпорація є стратегічним інститутом для усунення невизначеності ринку.

Крім того, розмір сучасної корпорації стає проблемою для здатності техноструктури брати участь у більш ефективному плануванні та мінімізувати невизначеність. Чим більша фірма, тим більша ймовірність того, що вона може контролювати і поглинути (або усунути) майбутні непередбачені події. Це, відповідно до теорії Гелбрейта, є основною причиною зростання великих фірм, що наразі спостерігається.

Гелбрейт Дж.К. розглядає в цілому п'ять головних загальних стратегій, які використовуються техноструктурою корпорації для взаємодії з характерною для ринку невизначеністю. Фірма може або проігнорувати невизначеність ринку, або усунути її через диверсифікацію і поглинання, або, що зазвичай і відбувається, вона може пом'якшити вплив ринку шляхом його заміни, управління ним або зупинки його існування через сукупність договорів. Розглянемо в цілому кожен зі стратегій.

Перша стратегія передбачає, що якщо позиція щодо невизначеності неважлива з точки зору виробничого процесу, фірма може ігнорувати таку невизначеність ринку, яка впливає на ціну, доступність і якість представлених на ринку товарів чи послуг.

Друга стратегія передбачає поглинання невизначеності, яка не може бути проігнорована. Виробництво для декількох різних, непов'язаних між собою ринків дозволяє невизначеності, що пов'язана з одним із ринків, поширитися і на інші ринки (аналогічно до дії законів ринків Ж.Б. Сея).

Більшість загальних стратегій щодо невизначеності ринку припускають його заміну, контроль або припинення. Наприклад, основна стратегія заміни ринку стосується того, що зазвичай у літературі згадується як горизонтальна і вертикальна інтеграції. Горизонтальна інтеграція дозволяє фірмі скорочувати суму цінової конкуренції, що спрощує деталізоване планування. Поки фірма не має істотної частки ринку, у неї не існує сильного стимулу здійснювати великі витрати на розвиток, що й пояснює мотивацію фірми до горизонтальної інтеграції [6, с. 92].

Третя стратегія передбачає вертикальну інтеграцію. Вона не усуває невизначеність ринку, швидше «велика і некерована невизначеність щодо ціни руди або сировини замінена меншою, більш диверсифікованою і більш керованою невизначеністю щодо вартості праці, буріння, транспортування руди, але разом з тим більшою територіальною віддаленістю сировини» [7, с. 45–46]. Таким чином, вертикальна інтеграція являє собою засіб пом'якшення негативних наслідків невизначеності. Усунення ринку трансформує зовнішні переговори, а отже, частково або повністю трансформує і ті аспекти ринку, що не підлягають контролю з боку корпорації. «Ніщо краще не пояснює сучасну промислову політику

щодо капіталу і праці, ніж вимога зробити ці стратегічні фактори вартості піддатливими суто внутрішнім рішенням» [7, с. 55].

Отримання контролю над ринком становить четверту стратегію пом'якшення невизначеності. Такий підхід враховує, наприклад, велику фірму, що намагається керувати споживанням її продуктів за цінами, які вона регулює. Таку стратегію поведінки Гелбрейт називає «переглянутою послідовністю». Потреба керувати поведінкою споживача є результатом обставин сучасного промислового життя – складна технологія, великі обсяги капіталу, довгострокове планування в розробці і виробництві продукту, а в подальшому – велика, негнучка і вразлива організація. Це призводить до необхідності керувати якомога більшою кількістю параметрів (витрати, собівартість, ціна попиту і ризику технічної інновації), в яких працює фірма [8, с. 58].

П'ята стратегія управління невизначеністю стосується використання довгострокових, виражених у грошовій формі договорів. У той час як вертикальна інтеграція пропонує перспективу регулювання ціни і постачання стратегічних факторів виробництва, договір діє аналогічно. Фірма може укласти великі довгострокові контракти як стратегічну відповідь на невизначеність. Договори та їх забезпеченість правовою санкцією є основним джерелом стабільності і безпеки для сучасної корпорації. Зв'язок виражених грошима договорів відіграє основну роль у захисті цін і обсягів поставок товарів за цими цінами. Оскільки виробництво потребує часу і планування, виражені грошовими коштами договори являють засоби, якими може бути пом'якшена невизначеність майбутніх подій.

Таким чином, згідно з теорією Гелбрейта, проблеми невизначеності ринку можуть бути: проігноровані; поглинені через диверсифікацію; або фірма може трансформувати, призупинити діяльність, або управляти нею на ринку. Всі ці стратегії вимагають, щоб ринок був трансформований імперативним визначенням ціни і обсягу товарів, які будуть продані або придбані за цими цінами. Варто також враховувати, що стратегії, доступні для пом'якшення невизначеності, нерозривно пов'язані з розміром фірми. Велика організація може встояти перед невизначеностями ринку, в той час як невелика фірма не може. Вертикальна інтеграція, контроль цін і споживчого попиту, взаємне поглинання невизначеності ринку згідно з договорами між фірмами завжди приносить користь великим фірмам.

У той час як значним внеском Дж.К. Гелбрейта в теорію фірми знехтували, його розуміння транснаціональної корпорації також не знайшло належної уваги. Багато теоретиків транснаціональної корпорації починають розгляд їх сутності з порівняння затрат на вихід на закордонні ринки та необхідність подолання умов невизначеності місцевого економічного середовища. Якщо будуть певні мовні, митні бар'єри, відмінності бізнес-угод і законодавчої бази, то витрати на вихід на закордонний ринок будуть суттєвими. Через це Дж.Ф. Геннард робить висновок: «важко зрозуміти, чому фірми, що базуються в одній країні, використовують свої переваги, організувавши виробництво в іншій країні. Чому б не продати або здати в оренду ці переваги місцевим підприємцям, які могли б об'єднати їх з місцевими факторами виробництва за більш низькими цінами» [11, с. 82].

Однак в той час як сучасні теоретики транснаціональної корпорації продовжують пошук відповідей на це питання, Дж.К. Гелбрейт удосконалює стратегічне уявлення про транснаціональну корпорацію, що з'являється у відповідь на певну невизначеність міжнародного виробництва і торгівлі. Вчений розглядає питання транснаціональної корпорації з позиції того, що традиційна неокласична мікроекономіка зазнає труднощів у поясненні існування, ролі і меж багатонаціональної фірми. Зазначений економіст фокусується на тому, як фірма адаптується до численної невизначеності, яка характерна для міжнародної торгівлі і виробництва.

Характер і масштаби багатонаціональних операцій фірми обумовлені потребою в заощадженні великих вкладень часу, капіталу та захисту ресурсів від потенційної їх втрати і невизначеності міжнародної конкуренції. Однак, на відміну від деяких пояснень транснаціональної корпорації, які фокусуються майже виключно на вертикальних відносинах і спеціалізованих активах, зазначений вище економіст надає більш широке пояснення, яке передбачає факт, що більшість випадків багатонаціонального зростання містить передачу нематеріальних активів, таких як технічне і маркетингове «ноу-хау» та техноструктури в іноземні локації [13]. Зовсім не є випадковим те, що багатонаціональна фірма є великою і впливовою. Розмір значно спрощує пом'якшення специфічної невизначеності, пов'язаної з міжнародною торгівлею. Дійсно, численні емпіричні дослідження показали, що більш великі фірми, ймовірно, стануть транснаціональними корпораціями. У баченні Дж.К. Гелбрейта, викладеному в загальних рисах вище, розмір сам по собі є важливим, він може також бути підтвердженням природи невизначеності, в якій функціонує корпорація. Міжнародні операції вимагають організації, а їх кількість зростає в міру збільшення фірми. Велика фірма володіє фінансовими ресурсами або може їх залучити для здійснення операцій, або придбання компаній в інших країнах. Окрім фінансових ресурсів, залучаються й людські ресурси – управлінський персонал, вчені, інженери та інші фахівці для «відтворення» компанії за кордоном.

Корпорація в системі планування, в переслідуванні захисних цілей техноструктури прагне до забезпечення себе джерелами факторів виробництва, які залучає з менш розвинених країн. Таким чином,

поява транснаціональної корпорації в країнах, що розвиваються, відображає стратегію заміни ринку зі структурами планування, пов'язаними зі стратегічним управлінським персоналом, який приймає рішення; іншими словами, це відображає процес вертикальної інтеграції з метою пом'якшення ефекту невизначеності, яка, як правило, має місце в процесі забезпечення факторами виробництва.

Цей процес відповідає, з одного боку, традиційному розумінню функціонування мультинаціональної корпорації, а з іншого – робить виклик усталеній думці про те, що потреба пошуку нових ринків стимулює розширення бізнесу за кордон. Міжнародна система економічних зв'язків є, передусім, відносинами між розвиненими країнами. Саме тут існують важливі ринки і логічно, що саме тут має бути встановлено захисну рівновагу системи планування.

Вважаємо, що однією з найістотніших стратегій, яка є частиною бачення багатонаціональної фірми Гелбрейтом, є політичний зв'язок між багатонаціональною компанією і суверенною державою. Часто транснаціональна корпорація розцінюється як перешкода для демократичних процесів. Дійсно, перефразовуючи Маркса, Гелбрейт зауважив, що сучасна держава не є виконавчим комітетом буржуазії, але вона дуже близька до ролі виконавчого комітету технотехнології [9, с. 188].

Спроба сучасної корпорації забезпечити необхідну незалежність від внутрішніх і зовнішніх урядів є частиною більш широкого процесу пом'якшення невизначеності, що має місце в процесі прийняття управлінських рішень. Багатонаціональна фірма значно послаблює суверенітет національних урядів, однак це відбувається не через її міжнародний характер, а оскільки погіршення суверенітету (тобто схилення держави до цілей і потреб корпоративної технотехнології) є самою сутністю операцій системи планування.

Більше того, економічний націоналізм поступово почав втрачати свої позиції, починаючи з часів Другої світової війни. Видимий прояв дії Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), Європейського спільного ринку (ЄЕС), Європейської зони вільної торгівлі (ЕЕТА) тощо являє собою сукупність прикладених зусиль країнами з метою скорочення тарифів, обмеження використання квот і попередження девальвації національних валют.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розуміння транснаціональної корпорації, сформоване Дж.К. Гелбрейтом, базується на необхідності пом'якшення умов невизначеності економічного середовища. Таке розуміння становить суттєвий вклад у теорію транснаціональних корпорацій, враховуючи те, що теоретики фірми зазвичай залишають поза розглядом контроль ринків як стратегічну відповідь на загрозу невизначеності. Гелбрейтом Дж.К. запропоновано стратегії, до яких прагнуть міжнародні фірми для нівелювання проявів невизначеності, водночас науковцем загострено увагу на колі актуальних й нині питань, що виникають при дослідженні наслідків процесу глобалізації. Запропонований вченим-економістом погляд на питання функціонування транснаціональних корпорацій є складним, а його висновки якісно відрізняються від домінуючого неоконсервативного напрямку економічної теорії. Вважаємо, що розуміння транснаціональних корпорацій Дж.К. Гелбрейтом залишається актуальним і у XXI столітті, є корисним для вирішення низки питань в умовах невизначеності та економіко-політичної кризи й потребує перегляду відповідно до сучасних умов міжнародного економічного середовища.

Список використаної літератури:

1. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы / *З.Бжезинский*. – М. : Международные отношения, 1999.
2. *Бжезинский З.* Выбор: Глобальное господство и глобальное лидерство / *З.Бжезинский*. – М. : Международные отношения, 2005.
3. *Многоликая глобализация* / под ред. *П.Бергера, С.Хантингтона*. – М. : Аспект Пресс, 2004.
4. *Стиглиц Дж.Ю.* Глобализация: тревожные тенденции / *Дж.Ю. Стиглиц*. – М. : Мысль, 2003.
5. *Coase R.H.* The Nature of the Firm / *R.H. Coase* // *Economica* 4 (new series). – 1937. – Pp. 386–405.
6. *Galbraith J.K.* American Capitalism / *J.K. Galbraith* // *The Concept of Countervailing Power*. – London : Hamish Hamilton, 1952.
7. *Galbraith J.K.* The New Industrial State / *J.K. Galbraith*. – Harmondsworth, UK : Penguin, 1967. – 2d ed. 1972, 4th ed. 1985 (references are to the 2d edition unless stated).
8. *Galbraith J.K.* Economics, Peace and Laughter / *J.K. Galbraith*. – Harmondsworth, UK : Penguin, 1970.
9. *Galbraith J.K.* Economics and the Public Purpose / *J.K. Galbraith*. – Harmondsworth, UK : Penguin, 1973.
10. *Global Transformations* / *D.Held, A.McGrew, D.Goldblatt, J.Perraton*. – Cambridge, 2004.
11. *Hennart J.F.* The Transaction Cost Theory of the Multinational Enterprise / *J.F. Hennart* // *In The Nature of the Transnational Firm* ; ed. *C.N. Pitelis and R.Sugden*. – London : Routledge, 1991.

12. Hymer S.H. The International Operations of National Firms / S.H. Hymer. – Cambridge, MA : MIT Press, 1976.
13. Kay N.M. Pattern in Corporate Evolution / N.M. Kay. – Oxford : Oxford University Press, 1997.
14. Keohane R.O. Transnational Relations and World Politics Keohane / R.O. Keohane, J.S. Nye. – Harvard University Press, 1972.
15. Levitt Th. The Globalization of Markets / Th.Levitt. – N. Y., 1983.
16. Penrose E.T. The Theory of the Growth of the Firm / E.T. Penrose. – Oxford : Basil Blackwell, 1959.
17. Richardson G.B. Information and Investment / G.B. Richardson. – Oxford : Clarendon Press, 1960.
18. Rosenau J. Turbulence in the World Politics Theory of Change and Continuity / J.Rosenau. – New York, 1960.

References:

1. Bzhezinskiy, Z. (1999), *Velikaya shakhmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i ee geostrategicheskie imperativy*, Mezhdunarodnye otnosheniya, Moskva.
2. Bzhezinskiy, Z. (2005a), *Vybor: Global'noe gospodstvo i global'noe liderstvo*, Mezhdunar. otnosheniya, Moskva.
3. *Mnogolikaya globalizatsiya* (2004), pod red. Bergera, P. and Khantingtona, S., Aspekt Press, Moskva.
4. Stiglits, Dzh. Yu. (2003), *Globalizatsiya: trevozhnye tendentsii*, Mysl', Moskva.
5. Coase, R.H. (1937), *The Nature of the Firm* *Economica* 4, new series, pp. 386–405.
6. Galbraith, J.K. (1952a), „American Capitalism”, *The Concept of Countervailing Power*, Hamish Hamilton, London.
7. Galbraith, J.K. (1967b), *The New Industrial State*, Penguin Harmondsworth, UK, 4th ed., references are to the 2d edition unless stated.
8. Galbraith, J.K. (1970c), *Economics, Peace and Laughter*, Penguin. Harmondsworth, UK.
9. Galbraith, J.K. (1973d), *Economics and the Public Purpose*, Penguin. Harmondsworth, UK.
10. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. and Perraton, J. (2004), *Global Transformations*, Cambridge.
11. Hennart, J.F. (1991), *The Transaction Cost Theory of the Multinational Enterprise. In The Nature of the Transnational Firm*, ed. Pitelis, C.N. and Sugden, R., Routledge, London.
12. Hymer, S.H. (1976), *The International Operations of National Firms*, MIT Press, Cambridge, MA.
13. Kay, N.M. (1997), *Pattern in Corporate Evolution*, Oxford University Press, Oxford.
14. Keohane, R.O. (1972), *Transnational Relations and World Politics Keohane*, Harvard University Press.
15. Levitt, Th. (1983), *The Globalization of Markets*, N. Y.
16. Penrose, E.T. (1959), *The Theory of the Growth of the Firm*, Basil Blackwell, Oxford.
17. Richardson, G.B. (1960), *Information and Investment*, Clarendon Press, Oxford.
18. Rosenau, J. (1960), *Turbulence in the World Politics Theory of Change and Continuity*, New York.

БОНДАРЧУК Віталій Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- проблеми міжнародної економіки;
- циклічність економічного розвитку.

E-mail: vitaliybondarchuk@rambler.ru.

РАБОШУК Аліна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- проблеми міжнародної економіки;
- діяльність транснаціональних корпорацій;
- облік та фінансова звітність за МСФЗ (IFRS/IAS).

E-mail: alina_raboshuk@ukr.net.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2016.